

OSVRTI I PRIKAZI

Duje JAKOVČEVIĆ, *Naprednjaštvo u Dalmaciji: Hrvatska demokratska stranka/ Hrvatska pučka napredna stranka 1905. – 1914.*, Zagreb, Srednja Europa, 2021., 167 str.

Pojavom „novoga kursa“ dalmatinska stranačka scena rascijepala se na austroslavistički i jugoslavistički tabor, a potonjemu je radikalnu notu ponajprije davala Hrvatska pučka napredna stranka (HPNS) Josipa Smodlake. Stoga je Smodlaka o zabrani djelovanja svoje stranke krajem srpnja 1914. s više od dva desetljeća odmaka zapisao: „Tako je silna Austrija pred svoju smrt ubila s pravom jačega malenu Demokratsku stranku dalmatinsku, koja se na to ipak ne može potužiti, jer je i ona Austriji radila o glavi.“ Ta mala stranka razvila je moderan program i dinamičnu agitaciju, pa je njezina pojava uzbudila pučke mase obalnih dalmatinskih gradova, ponajviše Splita. Povijest Hrvatske pučke napredne stranke napokon je napisana, iz pera splitskoga povjesničara Duje Jakovčevića, a objavila ju je 2021. zagrebačka nakladnička kuća Srednja Europa.

U ovoj knjizi, svojoj prvoj o dalmatinskim temama, Duje Jakovčević izvrsno je prepoznao potencijal teme koja do sada nije privukla veću pozornost istraživača političke povijesti Dalmacije, pa nije bila sustavno ni cjelovito obrađena. U fokusu povjesničara donekle je bio tek njezin prvak Josip Smodlaka, čiju je austrougarsku fazu djelovanja ponajbolje obradio Ivo Perić u sklopu uvodne rasprave Smodlakinim *Izabranim spisima* (Split: Književni krug, 1989.), koju je napisao zajedno s Hodimirom Sirotkovićem. S obzirom na dominantnu ulogu koju je Smodlaka imao u osnivanju i političkom životu Hrvatske demokratske stranke (HDS) odnosno Hrvatske pučke napredne stranke, istraživanje njegove biografije neodvojivo je od pisanja povijesti ove stranke. Naime, Smodlaka je bio jedini zastupnik iz redova HPNS-a koji je izborio mandate u bečkom Carevinskom vijeću (1910. i 1911.), te u Dalmatinskom saboru (1911.), a u prvim godinama djelovanja stranke (do 1909.) uređivao je njezine listove *Sloboda* i *Pučka sloboda* te bio autor većine objavljenih tekstova. Iz tog razloga, Jakovčevićeva knjiga pruža nove podatke za političku biografiju Josipa Smodlake, političara iz dalmatinske pravaške generacije Ante Trumbića i Frana Supila, koju je slom vjere u staru Monarhiju odveo Nikoli Pašiću, od Niša (Supilo 1915.) preko Krfa (Trumbić 1917.) do Beograda (Smodlaka 1918.).

Jakovčević predstavlja temu u kratkom „Uvodu“ (str. 5 – 7), ističući pritom činjenicu da Dalmacija nikada u tolikoj mjeri nije određivala smjer opće hrvatske politike kao u razdoblju djelovanja proučavane stranke, preciznije rečeno, od

pojave politike „novoga kursa“ pa do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Autor se osvrće na stanje istraženosti teme te upućuje na korišteno arhivsko gradivo odnosno na ostavštine Ante Trumbića i Ive Tartaglie, pohranjene u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. U spomenutoj raspravi Ive Perića i Hodimira Sirotkovića korištena je pisana ostavština Josipa Smodlake, pa su autori svojevremeno bili zahvalili njegovim nasljednicima što su im obiteljsku arhivu stavili na raspolaganje. Uzevši u obzir isprepletenost djelovanja Josipa Smodlake i njegove stranke, bilo je očekivati da će se istim putem zaputiti i Jakovčević. Međutim, on taj obiteljski arhiv nije koristio u istraživanju, niti se osvrnuo na njegovu sudbinu. Stoga ostaje nepoznato je li Smodlakina ostavština još uvijek sačuvana i može li postati dostupnija povjesničarima. Osim toga, Jakovčević nije konzultirao ni arhivsko gradivo pohranjeno u Državnom arhivu u Zadru, za koje se može pretpostaviti da je relevantno za istraživanje ove teme. Riječ je o spisima dalmatinskoga Namjesništva (HR-DAZD-88), koji kriju vrijedne podatke za političku povijest austrijske krunovine Dalmacije, a vjerojatno i za povijest Smodlakine stranke na koju je zbog njezina radikalnog programa bila usmjerena posebna pažnja pokrajinskih vlasti. Osim sporadično na arhivsko gradivo, autor se oslanja i na memoarske izvore, te na dobro poznata djela starije historiografije. Pritom se ipak nije osvrnuo na najnoviju historiografsku produkciju o političkom djelovanju Josipa Smodlake do 1918., ponajprije na objavljene radove povjesničara Marijana Čipčića. S druge strane, Jakovčeviću se osim dojmliiva stila ne može poreći ni širina intelektualnoga horizonta, jer teorijska uporišta za svoje zaključke pronalazi u djelima teoretičara nacije poput Ernesta Gellnera i Miroslava Hrocha te u interdisciplinarnom pristupu klasicima Alexisa de Tocquevillea i Maxa Webera. Najvažniji izvori za Jakovčevićevo istraživanje jesu podrobno iščitani listovi HPNS-a (*Sloboda i Pučka sloboda* u Splitu te *Kremenjak* i *Naprednjak* u Šibeniku) i druge političke novine. Pristupivši periodičkim publikacijama sa znanstvenom akribijom, autor je napravio velik posao i objelodanio mnoštvo nepoznatih podataka. Ipak, treba zamijetiti da nije posegnuo za *Pokretom*, glasilom Lorkovićevih naprednjaka dostupnim u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, unatoč činjenici da je zagrebačka Napredna stranka 1907. spojena sa Smodlakinom.

Glavni dio knjige tematski je organiziran u tri cjeline. Prva cjelina donosi pregled povijesti i političkoga djelovanja Hrvatske demokratske stranke odnosno Hrvatske pučke napredne stranke, od njezina osnivanja pa do zabrane djelovanja uslijed početka Prvoga svjetskog rata. Druga tematska cjelina analizira odnos stranke prema nacionalnom pitanju, a treća prema socijalnom pitanju. Nakon čitanja knjige, ostaje dojam da je bolje rješenje bilo objediniti

djelovanje HPNS-a u tematski jedinstvenu cjelinu, podijeljenu na poglavlja. Tako bi se odnos prema nacionalnoj i socijalnoj problematici uklopio u opću povijest stranačkoga djelovanja. Ovako su dvije posljednje cjeline nesrazmjerno kratke, unatoč podužim ekskursima o jugoslavenskoj nacionalističkoj omladini. Poneki elementi iz prve tematske cjeline, koja se također dotiče nacionalnih i socijalnih pitanja, ponavljaju se u drugoj i trećoj.

Prva i najopširnija tematska cjelina nosi naslov „Povijest i politika Hrvatske demokratske stranke/Hrvatske pučke napredne stranke u Dalmaciji“ (str. 9 – 106), a podijeljena je na pet poglavlja. U poglavlju „Napredna omladina i politika novog kursa“ kao temelji novog okupljanja na dalmatinskom političkom poprištu“ (str. 9 – 25) Jakovčević objašnjava pojavu napredne omladine na hrvatskom političkom nebu te preorijentaciju dalmatinske politike okupljanjem pokrajinskih oporbenih snaga i podrškom mađarskoj Nezavisnoj stranci, čime hrvatska politika u Dalmaciji „novim kursom“ otvara vrata protuaustrijском radikalizmu i političkom jugoslavizmu. Autor se osvrće na ranu fazu Smodlakina političkoga djelovanja, koja se odvijala u pravaškim redovima, te na njegov sukob s Antom Trumbićem, koji će Smodlaku udaljiti od postojećih stranaka i pretvoriti se u jedan od preduvjeta za njegovo samostalno stranačko organiziranje.

U sljedećemu poglavlju „Od Hrvatske demokratske stranke do Hrvatske pučke napredne stranke: Josip Smodlaka i njegova stranka u političkim borbama od 1905. do 1907. godine“ (str. 26 – 40) Jakovčević objašnjava kako je uspostavljena nova politička stranka u Dalmaciji. Zatim opisuje promjenu njezina ustroja i imena te njezino vatreno krštenje na izbornom poprištu. U okupljanju i stranačkom organiziranju dalmatinskih naprednjaka oko Smodlake, Jakovčević ističe ruku vodilju jednoga od pionira dalmatinskoga narodnjaštva, ostarjeloga profesora Natka Nodila. Smodlakina stranka osnovana je u Splitu 1905. kao javnopolitičko društvo pod nazivom Hrvatska demokratska stranka. Među njezinim osnivačima nailazimo na glasovita imena poput tadašnjega odvjetničkog kandidata Ive Tartaglie, kipara Ivana Meštrovića i slikara Emanuela Vidovića. Za razliku od Tartaglie, Meštrović i Vidović očitо nisu doprinosili kasnijemu radu stranke, ali su njezino osnivanje legitimirali svojim potpisima. Jakovčević objavljuje temeljna načela nove stranke, među kojima se nalaze program narodnoga jedinstva odnosno teza o Hrvatima i Srbima kao jednome narodu s dva ravnopravna narodna imena, namjera zbližavanja sa Slovincima i Bugarima, sjedinjenje s Banskom Hrvatskom i Slavonijom kao korak prema jugoslavenskom ujedinjenju, pristajanje uz novi kurs i obrana od njemačkoga prodora (*Drang nach Osten*), antiklerikalizam, borba za opće i jednako pravo glasa te socijalni program koji se obraća širokim slojevima,

ponajprije težacima, radnicima i pomorcima. Koliko je Smodlakina stranka bila progresivna za ondašnje dalmatinske prilike pokazuje podatak da je jedan pristaša HPNS-a predložio uvrštavanje zahtjeva za uvođenjem prava glasa za žene u stranački program, po uzoru na Finsku. Stranačko spajanje dalmatinske Hrvatske demokratske stranke s Naprednom strankom iz Banske Hrvatske i Slavonije, dogovoreno već 1906., provedeno je u djelo 1907. godine. Tako nastala stranka ponijela je naziv Hrvatska pučka napredna stranka prema Tartaglinu prijedlogu. Iako je svaka strana zadržala posebnu stranačku organizaciju, ovaj se čin može promatrati kao potvrda završetka političke integracije između tijekom političko-stranačkoga života Dalmacije i središnje Hrvatske. Izbori za dalmatinske zastupnike u Carevinskom vijeću održani su 1907. u kontekstu uvođenja općega prava glasa za središnji parlament Cislajtanije. Pritom je došlo do ostrašćene borbe između Josipa Smodlake kao kandidata HPNS-a i Ante Trumbića kao glavnoga operativca Hrvatske stranke (HS). Smodlaka je tijesno poražen, a tim su konfrontiranjem pobornici politike novoga kursa pogazili proklamirana načela.

U poglavlju „Doba moderacije i proboja: Hrvatska pučka napredna stranka u godinama nakon aneksije Bosne i Hercegovine“ (str. 41 – 57) Jakovčević objašnjava Smodlakino afirmativno gledište o aneksiji Bosne i Hercegovine 1908., svojevrsno približavanje ideji trijalizma. Zatim objašnjava daljnji razvoj stranke koja je donekle uspjela proširiti svoj utjecaj izvan Splita, ponajprije preko zadarskoga naprednjaka Huga Werka i šibenskoga Vice Iljadice. No HPNS je i dalje zadržao izrazito lokalni, splitski značaj. Jakovčević bilježi Smodlakine doticaje s istaknutim europskim intelektualcima Hermannom Bahrom, Robertom Williamom Seton-Watsonom i Tomášom Masarykom, koji su posjećivali Split i zanimali se za Smodlaku i rad njegove stranke. Stranka je 1910. ostala bez prekovalebitskoga naprednjačkog parnjaka, jer je Ivan Lorković svoju stranačku organizaciju preustrojio i čvršće vezao uz Pribićevićevu Hrvatsko-srpsku koaliciju. Napeti odnosi između HPNS-a i HS-a, opterećeni programskim razlikama, iskustvom međusobnoga izbornog sučeljavanja te osobnim animozitetom između Smodlake i Trumbića, počeli su se popravljati nakon splitskoga sastanka 1909., koji se može smatrati početkom doba moderacije u razvoju stranke. HS je već 1910. na naknadnim izborima za Carevinsko vijeće podržao Smodlaku, čiji je izbor tri godine ranije nastojao spriječiti. Uspješnim izborom Smodlaka je postao prvi i jedini zastupnik HPNS-a u cislajtanijskom parlamentu, a isti je uspjeh ponovio na redovnim izborima 1911. godine. U Carevinskom vijeću pozornost su izazivali njegovi oštri parlamentarni istupi u kojima je optuživao Beč za zapostavljenost Dalmacije, usporedivši je jednom s „kaznenom kolonijom“. Iste

je godine na naknadnim izborima Josip Smodlaka izabran i u Dalmatinski sabor, kao prvi i jedini naprednjak. Na temelju tih pobjeda Jakovčević zaključuje da je HPNS „u punom smislu riječi postala vodećom političkom strankom u najvećem dalmatinskom gradu“. Nakon toga objašnjava dogovornu podjelu vlasti između HPNS-a i HS-a na općinskim izborima u Splitu 1911., kojom je HS-u pripalo 21 vijećničko mjesto, a HPNS-u tek 15, dok je gradonačelnik postao Vinko Katalinić, pristaša HS-a. Opisani aranžman argument je u prilog zaključku da se na općinskoj razini Splita politička prevlast još uvijek priznavala Trumbićevu HS-u, a ne Smodlakinu HPNS-u, kako to bespogovorno zaključuje Jakovčević.

U poglavlju „Vrhunac krize: Hrvatska pučka napredna stranka u predvečerje Prvoga svjetskog rata“ (str. 58 – 97) Jakovčević se povrh svega bavi odnosom između ključnih političara HPNS-a, Smodlake i Tartaglie, prema jugoslavenskoj nacionalističkoj omladini. Naime, još je 1909. uredništvo stranačkih glasila preuzeo Milan Marjanović. Kasnije su tu dužnost obnašali ekstremni jugonacionalisti, Ivin mlađi brat Oskar Tartaglia, te Niko Bartulović. Jakovčević ističe da je do opisanoga preuzimanja stranačkih glasila došlo bez borbe, što govori o otvorenosti HPNS-a prema jugoslavenskoj nacionalističkoj omladini, unatoč njezinoj revolucionarnosti, odbacivanju liberalno-demokratskih te građanskih vrijednosti. Nakon što su od veljače 1912. pod namjesnikom Attemsom onemogućena zasjedanja Dalmatinskoga sabora, u srpnju 1914. zabranjen je rad HPNS-a i s njim povezanih organizacija. Smodlaka nije poput Supila i Trumbića otišao u emigraciju, iako je bio nepomirljivi protivnik Austro-Ugarske Monarhije koji se zamjerio vlastima. Stoga ga val uhićenja po Dalmaciji nije mimoišao.

Iako se HPNS nakon zabrane više nije obnavljao, Jakovčević je u posljednjem poglavlju „Post-scriptum: finis Austriae“ (str. 98 – 106) na nekoliko stranica objasnio Smodlakinu ulogu u političkom životu poslije izlaska iz zatvora i internacije, nakon što se 1917. uključio u posljednja zasjedanja Carevinskoga vijeća te 1918. aktivno sudjelovao u uspostavi prve jugoslavenske države – Kraljevine SHS.

U drugoj tematskoj cjelini „Hrvatska demokratska stranka/Hrvatska pučka napredna stranka u Dalmaciji prema nacionalnom pitanju“ (str. 107 – 124) autor podrobnije razrađuje nacionalnu komponentu djelovanja stranke, uključivši i pretpovijest u vidu Smodlakine pravaške aktivnosti, kada je još 1902. u Dalmatinskom saboru ponudio talijanima i Srbima „pomirnicu ruku“, a 1903. iz saborske klupe doviknuo kako hrvatski narod može postojati i izvan Austro-Ugarske Monarhije. Iako se u vrijeme aneksije Smodlakina stranka približila ideji trijalizma, nakon Balkanskih ratova definitivno je zagovarala uspostavu

jugoslavenske države, uz prevlast unitarističkih shvaćanja i ideje integralnoga jugoslavenstva. Unatoč raspoloženju hrvatske elite, publicist Josip Horvat opaža da su pučke mase poslušno krenule u rat protiv Srbije, što ukazuje na potpunu isključenost velike većine Hrvata iz političkih i društvenih tijekova stvaranja jugoslavenske države, a s time se slaže i Jakovčević.

U trećoj i posljednjoj tematskoj cjelini „Hrvatska demokratska stranka/ Hrvatska pučka napredna stranka u Dalmaciji prema socijalnom pitanju“ (str. 125 – 144) autor sažeto iznosi problem agrarnih odnosa u Dalmaciji te ukazuje na izrazito poljoprivrednu strukturu dalmatinskoga društva. Zahtjevima za demokratizacijom političkoga života i rješanjem agrarnoga pitanja u korist težaka, Smodlakina je stranka uz učinkovitu agitaciju pronašla bazen pristaša u Splitu i okolici. Time je ušla u prostor djelovanja prvim splitskim socijalistima, što je rezultiralo povremenim sukobima. Jakovčević opisuje razgranatu aktivnost prosvjećivanja dalmatinskih težaka osnivanjem „štionica“ i drugih udruženja, kojima je HPNS postavio temelje organiziranom težačkom pokretu. Pokret je eskalirao 1908. i 1909., ali je i nakon sloma Monarhije agrarno pitanje ostalo neriješeno. No politizacija najširih masa, prosvjećivanje težaka i promjene kolonatskih ugovora u korist težaka bili su konkretni plodovi rada HPNS-a na socijalnom polju. Smodlakina stranka zahtijevala je da vlasništvo nad zemljom pripadne onima koji je obrađuju, uz pravedno obeštećenje vlasnika, što će u glavnim crtama biti načelo na kojemu će se u pokrajini provoditi agrarna reforma Kraljevine Jugoslavije 1930-ih, no bit će okončana tek samovoljnim zahvatom revolucionarne komunističke vlasti nakon 1945. godine. Primjenom modela Miroslava Hrocha, a suprotno starijoj hrvatskoj historiografiji, Jakovčević tek u postignućima HPNS-a prepoznaje zadnju fazu narodnoga preporoda u Dalmaciji, u kojoj nacionalna ideja prodiere do najširih pučkih slojeva. Ovo poglavlje također dokazuje da je Smodlakina stranka bila prva koja je na cjelovit način unijela u dalmatinsku politiku socijalno pitanje. Nakon ove tematske cjeline, slijede „Zaključna razmatranja“ (str. 145 – 148), „Bibliografija“ (str. 149 – 156), „Kazalo imena“ (str. 157 – 164) i „Geografsko kazalo“ (str. 165 – 167).

Zaključno, ostaje dojam da Jakovčevićeva monografija može poslužiti kao poticaj povjesničarima za provedbu komparativnoga istraživanja koje bi obuhvatilo program i politički rad Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) braće Radić na području Banske Hrvatske i Slavonije do 1918. i djelovanja Smodlakina HPNS-a na području Dalmacije u istom razdoblju. Knjiga uistinu otkriva brojna dodirna mjesta, u programu i političkoj praksi.

Jure Trutanić